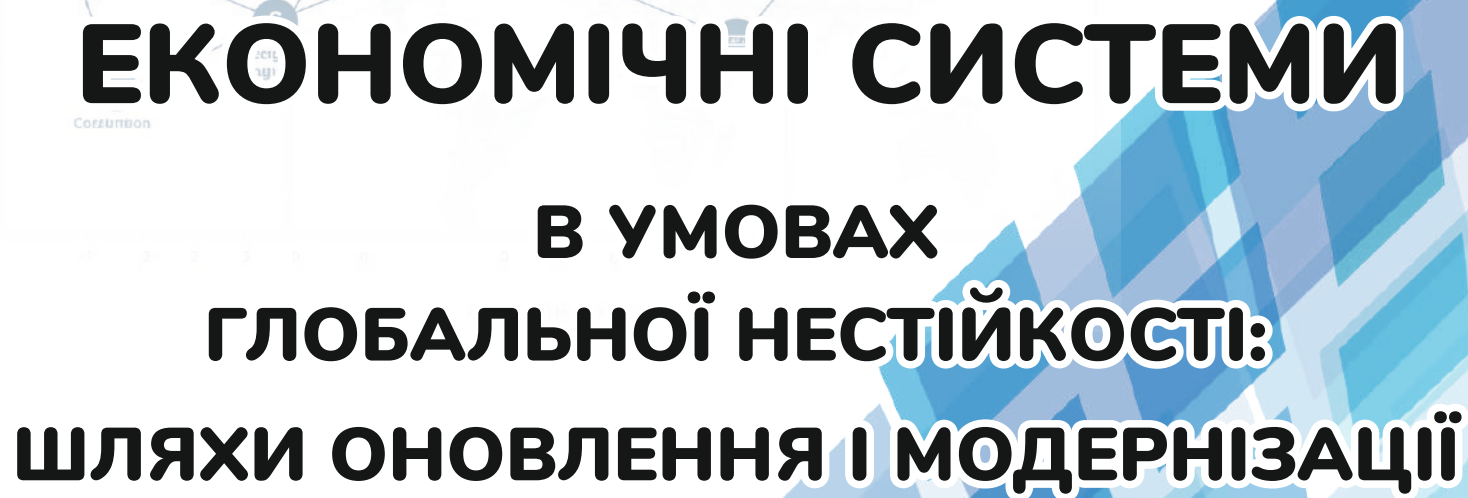

монографія

ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТІЙКОСТІ:
ШЛЯХИ ОНОВЛЕННЯ І МОДЕРНІЗАЦІЇ**

Монографія

Херсон-Хмельницький
ХНТУ 2025

УДК 338.1
Е45

Е45 Економічні системи в умовах глобальної нестійкості: шляхи оновлення і модернізації : монографія / за заг. ред. Н. В. Шандової. Херсон : Книжкове вид-во Вишемирський В. С., 2025. – 335 с.

Рецензенти:

Коноваленко Анастасія Сергіївна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки і бізнесу Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного, м. Запоріжжя

Наумов Олександр Борисович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут» м. Київ

Танклевська Наталія Станіславівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та фінансів підприємства, Державний торговельно-економічний університет, м. Київ

ISBN 978-617-8187-42-2 (електронне видання)

Авторський колектив: Н. В. Шандова, Т. Е. Кошовий, В. В. Стемковський, С. М. Лисенко, О. С. Маковоз, В. Д. Волобоєв, А. В. Тарасюк, С. Є. Годунов, В. М. Бобровник, Л. В. Джулій, С. П. Леонтович, Н. В. Мешкова-Кравченко, Н. М. Олійник, Л. В. Боровік, Т. Ю. Осадча, О. Б. Гірна, О. Д. Радченко.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Херсонського національного технічного університету (протокол № 7 від 25.02.2025 р.)

У монографії представлені напрямки досліджень та результати напрацювань науковців, виконані у межах роботи над темою дослідження «Відновлення та модернізація економічних процесів і систем в умовах глобальної нестійкості» (державний реєстраційний № 0123 U 101497 від 07.03.2023 р.). Монографія фокусується на аналізі сучасних викликів і можливостей, з якими стикаються економічні системи, шляхах їхнього оновлення для підвищення стійкості в умовах глобальних змін.

В результаті проведеного дослідження розширено область існуючих теоретичних підходів до аналізу економічної нестабільності; розроблено методологічні підходи до оцінки впливу глобальних викликів на економічні системи; запропоновано стратегії адаптації економічних систем до сучасних викликів; оприлюднено результати науково-дослідницьких робіт та акумульовано знання задля поліпшення якості підготовки фахівців економічних спеціальностей.

Рекомендовано для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів тощо.

ISBN 978-617-8187-42-2
(електронне видання)

© Херсонський національний технічний університет, 2025
© Колектив авторів, 2025
© ФОП Вишемирський В. С., 2025

ЗМІСТ	
ПЕРЕДМОВА	с. 4
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ ТА ЇХ НЕСТІЙКІСТЬ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ	6
1.1. Економічні системи в умовах глобальної нестабільності: виклики та стратегії реагування (<i>Н. В. Шандова, Т. Е. Кошовий</i>) ...	6
1.2. Нестабільність економічних систем та роль ESG-інвестицій у їхній трансформації (<i>В. В. Стемковський</i>)	39
Список використаних джерел до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2. ОНОВЛЕННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	75
2.1. Класифікація методологій управління бізнес-процесами в контексті цифрової трансформації (<i>С. М. Лисенко, О. С. Маковоз</i>) ...	75
2.2. Адаптація бізнес-моделі арбітражу трафіку до умов інформаційної асиметрії (<i>В. Д. Волобоєв</i>)	99
2.3. Проблеми розвитку соціального підприємництва в Україні (<i>А. В. Тарасюк, С. Є. Годунов</i>)	122
2.4. Облік і аудит запасів в інформаційному забезпеченні маркетингу промислового підприємства (<i>Л. В. Джулій, В. М. Бобровник</i>)	136
Список використаних джерел до розділу 2	176
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	183
3.1. Проектне управління у забезпеченні національної безпеки України: стандарти, ресурси та фінансування (<i>С. П. Леонтович</i>)	183
3.2. Оцінювання соціальної безпеки як складової безпеки соціально-економічних систем (<i>Н. В. Мешикова-Кравченко</i>)	205

3.2. Оцінювання соціальної безпеки як складової безпеки соціально-економічних систем

Забезпечення сталого розвитку передбачає вирішення завдань в соціальній сфері. Виклики і загрози сталому соціально-економічному розвитку соціально-економічних систем посилюються в умовах глобальних змін, що потребує посиленої уваги до безпекової діяльності.

Значимість вирішення питань забезпечення соціальної безпеки в Україні в умовах воєнного стану зростає у зв'язку з посиленням соціально-економічних ризиків, таких як погіршення демографічної ситуації, посилення міграційних процесів, зростання безробіття, підвищення вартості життя, руйнування соціальної інфраструктури, проблеми внутрішньо переміщених осіб тощо.

Дослідження підходів щодо сутності та оцінювання соціальної безпеки економічних систем різних рівнів, ураховуючи, що результати оцінювання повинні слугувати визначенню рівня соціальної захищеності та формуванню стратегій розвитку соціально-економічних систем для забезпечення гідного життя людей, є наразі актуальним.

Безпека – «це стан системи в межах граничних значень і здатність протидіяти загрозам чи небезпеці з метою захисту інтересів, збереження цілісності системи та сприяння її розвитку» [89].

Безпеку розглядають щодо різних економічних систем: держави, регіону, територіальної громади, міста, підприємства, людини, при цьому розглядають різні види безпеки. Питання щодо безпеки відображені у законодавстві України.

Декларація про державний суверенітет України [20], прийнята в 1990 році, окреслює такі категорії щодо безпеки: екологічна безпека, зовнішня, внутрішня безпека. Щодо вирішення питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку народу то дані категорії прописані у розділі «Культурний розвиток».

Конституція України [30] окреслює такі категорії безпеки, як національна, економічна, інформаційна, екологічна безпека, безпека людини.

У статті 3 Конституції України вказано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою

соціальною цінністю». При цьому прописано, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [30]. У статті 17 Конституції України вказано, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [30]. Відповідно категорії безпека людини і безпека держави тісно переплітаються.

У статті 46 Конституції України визначено також категорію - соціальний захист громадян – «що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [30].

Закон України «Про національну безпеку України» [66] окреслює саме категорію – «національна безпека України - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз».

У той же час прописані окремо такі категорії як державна безпека і воєнна безпека. За умови мирного часу - державна безпека – «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» [66].

На жаль, наразі актуальною є воєнна безпека – «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» [66].

Також у Законі України «Про національну безпеку України» [66] окреслена така категорія як «громадська безпека і порядок - захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз».

У 2007 році у Наказі Міністерства економіки України «Методика розрахунку рівня економічної безпеки України» (втрата чинності 29.10.2013)

окреслено «економічну безпеку України як головну складову національної безпеки держави», а саме «такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави» [44]. Серед наведених складових економічної безпеки, а саме макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, продовольча, виділено і соціальну складову. Вважається, що вперше у нормативно-правовому акті було визначено категорію «соціальна безпека» як «такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз» [44].

У Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених у 2013 році Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, зроблено акцент на розвиток: «економічна безпека - це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання» [47]. Уточнено складові економічної безпеки, а саме виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова.

При визначенні соціальної безпеки також вказується на те, що це умови як для поточного стану, так і розвитку, а саме «це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни» [47].

Щодо наукових публікацій, то частіш за все розглядають категорію безпеки саме держави, регіону, підприємства в контексті економічної безпеки, а останнім часом – соціально-економічної безпеки.

Трансформація економічної безпеки в соціально-економічну безпеку обумовлена не тільки тим, що безпека людини є ключовою при розгляді безпеки загалом, а і зростанням ролі людини в забезпеченні всіх видів безпеки.

Соціально-економічна безпека – це універсальна категорія, що відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином [82].

Науковці трактують термін «соціальна безпека» по-різному:

- стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкості до впливу чинників, які підвищують соціальний ризик [78];

- стан і можливості захищеності соціальних інтересів людини, суспільства, держави від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз соціальній та національній безпеці [81];

- захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у соціальній сфері, за якої забезпечуються належний рівень життя населення, розширене відтворення, людський розвиток та соціальний прогрес у суспільстві [63];

- стан захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, громадянина в поєднанні з інтересами всього суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз національним інтересам у соціальній сфері, за якого забезпечуються громадянські права для усіх членів суспільства, стабільне економічне становище населення, вільний та всебічний розвиток особистості та збереження в суспільстві соціального миру [4].

На рівні держави оцінка економічної безпеки здійснюється відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [47]. Визначається інтегральний індекс за наступним алгоритмом:

- формування множини (переліку) індикаторів (пропонується понад 130 індикаторів, отриманих на основі офіційних статистичних даних та публічної експертної оцінки, згрупованих за 9 складовими економічної безпеки);

- визначення характеристичних значень індикаторів;

- нормування індикаторів;

- визначення вагових коефіцієнтів;

- розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому.

Принципами переліку індикаторів є: репрезентативності, достовірності, інформаційної доступності.

Формування переліку індикаторів здійснюється на основі відбору показників, які найбільш повно характеризують кожен із субіндексів, з урахуванням попередньо накопиченого досвіду оцінювання, напрацювань

українських та міжнародних вчених у сфері економічної безпеки, показників економічної безпеки, визначених профільними міжнародними організаціями, цільових орієнтирів, установлених у національних програмах розвитку [47].

Зокрема, для оцінки соціальної безпеки пропонують наступні індикатори:

- частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, відсотків;
- відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів;
- відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів;
- співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів;
- частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків;
- обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, відсотків ВВП;
- обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, відсотків ВВП;
- чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення;
- чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення;
- загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 - 17 років;
- сума не виплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року, відсотків;
- рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення);
- рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи;
- відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів;
- відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів [47].

Загалом, показники відображають стан матеріального добробуту, охорони здоров'я, освіти, фізичної безпеки населення та забезпечення житлом.

Багато аспектів соціальної безпеки відображено у цілях сталого розвитку, окреслених в Указі президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [69].

Зокрема, для досягнення цілі 1 «Подолання бідності» передбачається моніторинг таких показників [27]:

- частка населення, чиї середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, %;
- частка осіб, добове споживання яких є нижчим за 5,05 долара США за ПКС, %;
- частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, в загальній чисельності бідного населення, %;
- співвідношення рівнів бідності домогосподарств із дітьми та домогосподарств без дітей, рази;
- частка витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств, %.

Для досягнення цілі 8 «Гідна праця та економічне зростання» передбачається моніторинг таких показників [27]:

- рівень зайнятості населення віком 20-64 роки, %;
- частка молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %;
- кількість потерпілих від нещасних випадків на виробництві, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, % до рівня 2015 року;
- кількість загиблих від нещасних випадків на виробництві, % до рівня 2015 року;
- частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, у загальнообліковій кількості штатних працівників, %;
- кількість зайнятих працівників у суб'єктів середнього та малого підприємництва, млн. осіб;
- частка доданої вартості за витратами виробництва суб'єктів середнього та малого підприємництва, у % до загальної суми доданої вартості за витратами виробництва;
- місце України у рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business.

Досягнення соціальної безпеки можливе за умови створення умов для зайнятості населення і безпечних умов праці, що відображає перша половина показників даної сукупності. Враховуючи спрямованість на розвиток економіки

та саморозвиток людини, частина показників саме характеризує можливості для самореалізації населення в діяльності суб'єктів середнього та малого підприємництва.

Серед показників, моніторинг яких передбачається для досягнення цілі 10. «Скорочення нерівності» [27]:

- співвідношення темпів зростання середньодушових загальних доходів 40% найменш забезпечених та всього населення, %;
- частка загальних доходів 40% найменш забезпечених у всіх загальних доходах населення, %;
- частка осіб, які повідомили про те, що в останні 12 місяців особисто стикнулися з дискримінацією за ознакою статі серед загальної кількості звернень до експертних рад з питань дискримінації за ознакою статі, %;
- співвідношення середньомісячної заробітної плати (доходів) десятої та першої децильних груп працівників (децильний коефіцієнт), рази;
- співвідношення середнього розміру пенсії та середньої заробітної плати в економіці (за наявності 35 років страхового стажу), %.

Скорочення нерівності перш за все оцінюють за рівнем доходу населення, моніторять рівень дискримінації за ознакою статі, а також у цій групі розраховують показники щодо доступності послуг соціальної сфери у сільській місцевості.

Як вказувалося раніше, відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [47] розраховуються показники пов'язані з оцінкою безпеки в сфері охорони здоров'я, а саме стосовно видатків бюджету на освіту, чисельності ВІЛ-інфікованих осіб та хворих на активний туберкульоз. При моніторингу досягнення цілі 3 «Міцне здоров'я і благополуччя» [27], перелік показників суттєво доповнено.

Розширено також перелік показників моніторингу досягнення цілі 4 «Якісна освіта» [27], зокрема щодо доступності та якості дошкільної, шкільної, професійної, вищої освіти, а також загалом отримання знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи і підприємницької діяльності.

Більшість даних подаються у розбивці за віком, статтю і домогосподарствами з 2015 по 2021 рік. Дані за 2022-23 роки не наведено, так як відповідно до норм Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» [64], у зв'язку зі збройною агресією росії проти України, починаючи з лютого 2022

року, органи державної статистики не проводять вибіркові обстеження населення (домогосподарств), унаслідок чого не мають можливості отримувати інформацію за їх результатами.

В умовах військової агресії набуває особливого значення моніторинг показників для досягнення цілі 16 «Мир, справедливість та сильні інститути» [27], зокрема індексу соціальної єдності та примирення.

Індекс соціальної єдності та примирення (USE) – це комплексний аналітичний інструмент, створений для того, щоб поліпшити розуміння соціальної єдності. Індекс містить описовий і прогностичний аналіз даних, що дозволяє визначити стратегічні відправні точки для розроблення підходів і програм, спрямованих на зміцнення соціальної згуртованості, в особливості у громадах, які постраждали від конфлікту. Індекс USE ґрунтується на методології Індексу соціальної згуртованості та примирення (SCORE), що був розроблений для східної України [27].

Індекс соціальної згуртованості і примирення (SCORE) — це аналітичний інструмент, розроблений для вимірювання показників миру в громадах по всьому світу. Для цього вимірюються показники примирення (гармонійне співіснування груп, які раніше перебували у стані суперечки чи конфлікту) і соціальної згуртованості (якість співіснування людей всередині певної групи, а також їхні взаємини з оточуючими інституціями), взаємозв'язки між ними, а також компоненти мирного співіснування громад, що залежать від кожної конкретної культури та контексту [65].

Моніторинг індексу соціальної єдності та примирення у 2017 та 2018 році проводився для Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Запорізької та Харківської областей; у 2019 року та 2021 році - для Донецької та Луганської областей. У 2020 році моніторинг не проводився у зв'язку з поширенням гострої респіраторної хвороби Covid-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. У 2022 році моніторинг не проводився у зв'язку з тим, що частини територій Луганської та Донецької областей є тимчасово окупованими. При цьому компоненти індексу змінювалися за роками, що відображено а табл. 1.

Загалом, перелік показників може змінюватися в залежності від мети дослідження, і, мабуть, доцільно розширювати перелік областей, адже в певній мірі вся територія України відчуває наслідки збройної агресії.

Таблиця 1

Компоненти індексу соціальної єдності та примирення

Компоненти індексу	Показники, що визначались за роками			
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2021 р.
Соціальна згуртованість і почуття співпричетності	+			
Толерантність та соціально відповідальна громадянська позиція	+			
Психо-соціальна адаптивність	+			
Зниження негативних трендів міграції	+	+		
Готовність до діалогу		+		
Громадянська поведінка		+	+	
Відносини з урядом і безпека		+		
Відносини між групами		+	+	
Психо-соціальна активність		+	+	
Толерантна та активна громадянська позиція		+	+	
Схильність до міграції			+	+
Співпраця в громаді			+	+
Політична безпека			+	+
Готовність до діалогу з різними групами				+
Віра у те, що кожен може впливати на зміни в країні				+
Соціальна толерантність				+
Активна громадянська позиція				+

Джерело: складено на основі [26]

То ж, на законодавчому рівні відбувається моніторинг окремих показників соціальної безпеки в рамках досягнення цілей сталого розвитку України відповідно до Указу президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [69] та визначення показника соціальної безпеки в складі інтегрального показника економічної безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [47].

Науковці приділяють теж значну увагу розгляду соціальної безпеки населення, акцентуючи увагу, що від рівня соціальної безпеки людини залежить соціально-економічний стан держави, але при цьому у забезпеченні соціальної безпеки населення значну роль повинна відігравати держава. Звичайно,

прийняття обґрунтованих рішень щодо підвищення рівня соціальної безпеки можливе на основі результатів аналізу поточної ситуації.

При оцінці соціальної безпеки населення Михальченко Г. розглянуто демографічні, соціальні показники з акцентом на економічні, вказуючи, що економічна складова є однією з найважливіших складових соціальної безпеки, бо саме від неї залежить як добробут окремої людини, так і загальна економічна ситуація в країні [48].

Серед демографічних показників автор виокремлює: динаміка населення працездатного віку, частка населення віком понад 60 років. Соціальні аспекти аналізуються через такі показники, як динаміка валового внутрішнього продукту; розмір та динаміка валового внутрішнього продукту на душу населення; рівень зайнятості; частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму; динаміка номінальних і реальних доходів населення; динаміка рівня прожиткового мінімуму в Україні; нерівномірність в оплаті праці.

Білоус І.І. акцентує увагу на таких соціальних індикаторах: рівень бідності, соціальна нерівність та диференціація доходів населення, бідність працюючого населення, стан фізичного здоров'я населення, демографічний стан держави[4].

Дзьобою О.Г., Ставничою Н. І. запропоновано вимірювати соціальну безпеку держави на основі розрахунку «інтегрального показника, в який закладено чотири субіндекси небезпеки – життя, бідності, здоров'я та освіти» [23].

Щодо моніторингу соціальної безпеки держави в наукових публікаціях, не дивлячись на ширший перелік, аналізують у більшості випадків саме економічні показники як основу соціальної захищеності.

Щодо оцінювання соціальної безпеки регіону, то конкретно така категорія не відображена в законодавчому полі. Частково соціальні аспекти передбачається розглядати при здійсненні моніторингу та оцінювання реалізації державної регіональної політики на виконання Постанови кабінету міністрів України від 15 березня 2024 року № 305 «Деякі питання проведення моніторингу та оцінювання державної регіональної політики» [22].

Відповідно до зазначеної постанови об'єктами моніторингу є соціально-економічні процеси і результати соціально-економічного розвитку регіонів. Щорічно здійснюється моніторинг за показниками з напрямів: економічна

ефективність, інвестиційно-інноваційний розвиток, фінансова самодостатність, цифровий розвиток, ефективність ринку праці, соціальна згуртованість, розвиток інфраструктури, енергоефективність, стан навколишнього природного середовища, розвиток освіти, здоров'я населення, розвиток культури шляхом порівняння показників за звітний період з аналогічними показниками за попередній період. Серед показників є такі, що характеризують дохід населення регіону, зайнятість, наявність послуг освіти, охорони здоров'я, забезпеченість житлом, умови подальшого розвитку. Щодо напрямку «Соціальна згуртованість», то в ньому представлено два показника: частка територіальних громад, які передбачили заходи і видатки на надання соціальних послуг у місцевих бюджетах та кількість внутрішньо переміщених осіб, що є дуже важливим в умовах військових дій та післявоєнного періоду.

Наведену методику опосередковано можна використовувати для оцінювання соціальної безпеки регіону. Однак, немає можливості отримати повну інформацію для проведення аналізу з відкритих джерел, адже сама процедура моніторингу в повному обсязі буде реалізована через 12 місяців після припинення чи скасування воєнного стану.

Науковці приділяють значну увагу вивченню питання оцінювання соціальної безпеки регіону.

При оцінці соціальної безпеки регіону запропоновано «систему, що інтегрує комплекс показників, а саме: індикатори демографії, працевлаштованості населення, добробуту й соціальної захищеності громадян, медичного обслуговування, освіти, культурного розвитку тощо» [17].

Ястремською О. М. [92] для оцінювання соціальної безпеки регіонів запропоновано розраховувати методом адитивної згортки комплексний інтегральний показник як об'єднання інтегральних показників за окремими аспектами: економічний, ринково-трудоий, соціально-інфраструктурний, екологічний. Економічний аспект представлений показниками інноваційно-інвестиційного розвитку регіону. Ринково-трудоий аспект представлений показниками щодо чисельності штатних працівників, невідпрацьованого часу, середньомісячної заробітної плати, заборгованості з виплати праці, рівень безробіття, попит на робочу силу, рівень травматизму, пов'язаного з виробництвом. Соціально-інфраструктурний аспект представлено показниками щодо охорони здоров'я: кількість лікарняних ліжок і лікарів; освіти: про дошкільні заклади, вищу освіту та дитячі заклади оздоровлення. Слід зазначити,

що середня та професійна освіта не охоплена в показниках. Екологічний аспект представлено показниками щодо забруднення води та атмосферного повітря. Вказано, що пропонуються показники за кожним аспектом на основі офіційної статистичної інформації, однак, наявність окремих показників у відкритому доступі потребує уточнення. Загалом, автором при оцінюванні розширено поняття соціальної безпеки, включенням інноваційно-інвестиційного аспекту економіки та екологічної безпеки.

Важливо, що науковцем запропоновано послідовність етапів оцінювання стану соціальної безпеки регіону, та ранжування визначених стратегічних розривів соціальної безпеки регіонів, яка «дозволить обґрунтувати пріоритетну послідовність напрямів (за аспектами) та заходів (за значеннями показників) стратегічного плану забезпечення зростання соціальної безпеки регіонів з урахуванням специфіки стану кожного з них» [92].

Борейко Н.М., Параницею С.П. [7] запропоновано оцінювати соціальну безпеку регіону на основі показників за 6 групами: демографія, ефективність ринку праці, соціальний захист та безпека, правопорядок, доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я, доступність та якість послуг у сфері освіти. Назва третьої групи показників в певній мірі співпадає з категорією «соціальна безпека» і сформована як «Соціальний захист та безпека». Показники, що входять до цієї групи: частка населення з доходами менше величини прожиткового мінімуму, співвідношення доходів населення до величини прожиткового мінімуму, співвідношення середнього розміру пенсії до величини прожиткового мінімуму, загальна площа житлових приміщень на 1 жителя. Окремо виділена група «Правопорядок», яка охоплює показники щодо злочинів. Слід зазначити, що до групи «Доступність та якість послуг у сфері освіти» включені поряд з показниками, що характеризують безпосередньо освіту, показники щодо кількості спортивних споруд і кількість відвідувань театрів і музеїв.

Авторами пропонується система показників соціальної безпеки регіонів, представлена в табл. 2, сформована на основі наявної відкритої статистичної інформації, яка розміщена на сайті Державної служби статистики окремих регіонів.

Пропоновані показники соціальної безпеки регіону

Найменування групи показників	Показники
Демографічні	Чисельність населення наявного і постійного за статтю та типом місцевості
	Робоча сила працездатного віку, осіб
	Робоча сила за статтю та типом місцевості
	Рівень зайнятості населення працездатного віку
	Частка домогосподарств із дітьми до 18 років, у відсотках
	Кількість пенсіонерів
Доходи та умови життя	Середньомісячна заробітна плата штатних працівників
	Темп зростання/зниження номінальної та індекс реальної заробітної плати
	Сума заборгованості з виплати заробітної плати
	Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн
	Частка соціальної допомоги в сукупних ресурсах домогосподарств, відсотків
	Співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів), разів
	Частка витрат на продовольчі товари в сукупних витратах домогосподарств, відсотків
	Загальна площа житлового фонду у середньому на одну особу, м ²
Освіта	Охоплення дітей закладами дошкільної освіти, відсотків до кількості дітей відповідного віку
	Кількість здобувачів вищої освіти
	Кількість учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти
	Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти
	Кількість вчителів у закладах загальної середньої освіти
Охорона здоров'я	Кількість лікарняних ліжок на 10000 населення
	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів на 10000 населення
	Кількість лікарів усіх спеціальностей на 10000 населення
	Кількість середнього медичного персоналу на 10000 населення

Джерело: сформовано на основі [59].

Доцільно використовувати при оцінці соціальної безпеки регіону окрім об'єктивних показників і показники суб'єктивного характеру, які дозволяють

врахувати думку населення регіону щодо якості життя, соціального спрямування розвитку регіону, можливості участі у місцевому самоврядуванні.

Наступним рівнем оцінювання соціально-економічної безпеки дослідники [74, 75] вважають місто, роль якого зростає в умовах урбанізації. Однак, публікації стосуються в основному сутності, характерних рис, важливості, підходів до оцінювання соціально-економічної безпеки міста; конкретного переліку показників щодо оцінювання соціально-економічної безпеки, і, зокрема, соціальної безпеки не визначено.

Уже в згадуваному раніше Указі президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [69] одна із визначених цілей сталого розвитку України стосується міста, а саме ціль 11 «Сталий розвиток міст і громад» [27]. Відповідно до завдань здійснюють моніторинг щодо доступності житла, участь громадськості у комплексному плануванні розвитку, збереження культурної і природної спадщини, безпеки як своєчасного оповіщення населення про надзвичайні ситуації, зменшення негативного впливу забруднюючих речовин. Одне із завдань окреслено як – забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції. Однак, показник, моніторинг якого для виконання завдання здійснюють наразі лише один – кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання туристичної діяльності. То ж, визначити рівень соціальної безпеки міста на основі даної відкритої інформації наразі неможливо.

Слід зазначити, що у назві 11 цілі сталого розвитку мова йде не тільки про місто, а і про громаду. Саме територіальну громаду теж слід розглядати як соціально-економічну систему, вирішення безпекових питань як для неї самої, так і вплив на більш високий рівень – регіон, держава є важливим.

Відповідно до Постанови кабінету міністрів України «Деякі питання проведення моніторингу та оцінювання державної регіональної політики» передбачається здійснення щорічного моніторингу розвитку територіальних громад за 32 показниками, серед яких є і показники, що характеризують соціальну безпеку, зокрема забезпеченість зв'язком; обсяги видатків на надання соціальних послуг у місцевих бюджетах, кількість їх надавачів і отримувачів; охоплення закладами дошкільної освіти, транспортна доступність до освіти дітей сільської місцевості, 9 показників щодо стану охорони здоров'я [22].

Слід зазначити, що відповідно до зазначеної постанови [22] при оцінюванні розвитку на рівні регіону (75 показників) і територіальних громад (32 показники) співпадає тільки 18 показників, серед яких 3 показники – стосовно цифровізації, 4 показники – стосовно екології, 2 показники – стосовно освіти, 6 показників – стосовно охорони здоров'я. При оцінці на рівні територіальних громад взагалі не охоплені аспекти доходу населення та ринку праці.

Щодо наукових публікацій [50], [14] стосовно безпеки територіальних громад, то в основному вони стосуються сутності та значимості соціальної безпеки як окремої складової. Мокій А.І., Павліхіна Н.В., Дацко О.І., Науменко Н.С., Гуменюк А.М. визначають соціальну безпеку територіальної громади «як такий її стан, за якого забезпечується захищеність життєво важливих інтересів територіальної громади, зокрема її ресурсне (включно з людськими ресурсами) та інституційне самовідтворення, яке забезпечує її ефективну життєдіяльність та сталий розвиток» [50]. Також даними авторами окреслено критерії соціальної безпеки.

На рівні підприємства категорію «соціально-економічна безпека» частина науковців розглядає щодо всіх ресурсів підприємства. Зокрема, Сазонець І.Л. визначає соціально-економічну безпеку підприємства як «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства на сьогодні і в майбутньому» [76].

Однак, частина авторів поряд з економічними аспектами звертає увагу і на соціальну складову. Зокрема, Копитко М.І., Маланчук А.М. розглядають соціально-економічну безпеку підприємства як «стан, при якому формуються безпекові умови для забезпечення захисту соціальних та економічних складових від негативного впливу ризиків, загроз та небезпек та відсутності реакції на різні форми виклику» [32].

Коленда Н.В. розглядає соціально-економічну безпеку підприємства як умову для реалізації трудового потенціалу, а саме «стан, який характеризується надійною захищеністю соціально-економічної системи від наявних та потенційних загроз із внутрішнього та зовнішнього середовища, який дає можливості для самоорганізації та саморозвитку, збереження та розвитку трудового потенціалу, гарантує стійкість та стабільність, відповідний соціальний стан та рівень життєзабезпечення в умовах відповідного рівня прибутковості та узгодженості й реалізації економічних інтересів» [29].

Лугова В.М. при окресленні категорії «соціально-економічна безпека підприємства» розглядає соціальну складову як основу забезпечення інтересів підприємства, а саме «створення системи взаємовигідних партнерських відносин між персоналом та керівництвом підприємства, яка забезпечує задоволення матеріальних та нематеріальних потреб працівників та реалізацію інтересів підприємства» [39].

Оцінювання соціальної безпеки підприємства унормовано найменше. Науковці розглядають різні аспекти соціальної безпеки при оцінці.

Варналій З.С. розглядає функціональні складники соціальної безпеки суб'єкта господарювання: «безпека трудового потенціалу; корпоративна соціальна відповідальність; розвиток соціальної інфраструктури; наближення рівня оплати праці до європейських стандартів; залучення працівників до управлінських функцій тощо» [9]. Що, мабуть, і передбачає оцінювання за цими напрямками.

Лагодієнко В.В., Суханова А.В. [35] наводять групи індикаторів оцінки економічної безпеки підприємства: індикатори виробництва, фінансові індикатори, соціальні індикатори. Соціальні окреслює наступним чином: рівень оплати праці стосовно середнього показника по промисловості або в економіці в цілому, рівень заборгованості по зарплаті, втрати робочого часу, структура кадрового потенціалу (вікова, кваліфікаційна).

При оцінюванні соціальної безпеки Гнидюк І.В та Романовською Ю.А. [17] запропоновано розглядати з позиції соціальної справедливості (рівень винагорода за гідну працю, право на безпеку та гігієну праці, забезпечення охорони здоров'я на робочому місці, допомога в разі захворювання тощо) та соціальних витрат і напрямках їх розподілу.

Досить часто соціальну безпеку на підприємстві ототожнюють з кадровою безпекою. Широкий перелік показників пропонує для оцінювання кадрової безпеки Урдуханов Р.І. [87], згрупованих за складовими: соціально-мотиваційна безпека, професійна безпека, антиконфліктна безпека, безпека життєдіяльності. Серед запропонованих показників є: традиційні об'єктивні; ті, які потребують додаткового збору інформації і розрахунку; ті, які отримані експертним шляхом.

Вважаємо за доцільне розглядати оцінювання соціальної безпеки підприємства за напрямками: соціальна справедливість і партнерство щодо внутрішніх суб'єктів, соціальна відповідальність щодо зовнішніх суб'єктів з

подальшим уточненням переліку показників, що потребує додаткового дослідження.

Перелік показників з одного боку повинен якнайповніше відображати стан та можливості підвищення рівня соціальної безпеки, а з другого боку – перелік показників має бути мінімальним і для їх розрахунків повинна бути легкодоступна інформація, зокрема, у відкритих джерелах. Бажано, щоб більша частина показників базувалася на об'єктивній інформації, що дозволяє дати однозначну оцінку стану соціальної безпеки, однак повноцінно оцінювання соціальних аспектів неможливо здійснити без інформації, отриманої шляхом опитування, що вносить елемент суб'єктивізму в оцінювання.

Наявність різних показників для оцінювання соціальної безпеки на рівні держави, регіону, міста, територіальної громади не дозволяє відслідковувати взаємозв'язок за цією категорією на різних рівнях. При цьому рівень соціальної безпеки соціально-економічної системи вищого рівня залежить від рівня соціально-економічної безпеки нижчого рівня і навпаки. Доцільно сформувати систему показників, які можна б було розрахувати для максимальної кількості рівні і, таким чином, мати можливість здійснювати їх моніторинг, відслідковувати фактори, координувати дії суб'єктів, які на них впливають, розробляти конкретні заходи щодо покращення соціальної безпеки конкретної соціально-економічної системи і, як результату, соціальної безпеки людини.

Результати оцінювання соціальної безпеки як елементу безпеки соціально-економічних систем повинно слугувати розробки стратегій на різних рівнях для досягнення цілей сталого розвитку, з урахуванням як загальних загроз, зокрема, пов'язаних з військовою агресією і ризиками післявоєнного відновлення, так і унікальними викликами для безпеки окремої соціально-економічної системи. Важливим є залучення до оцінювання соціальної безпеки і розробки стратегій розвитку всіх зацікавлених суб'єктів.

На основі вищевикладеного слід зазначити, що людина є ключовим суб'єктом, забезпечення соціальної безпеки якої є як спрямуванням, так і передумовою забезпечення соціальної безпеки усіх інших соціально-економічних систем: держави, регіону, міста, територіальної громади, підприємства. Рівень соціальної безпеки людини – це результат взаємодії різних суб'єктів на різних рівнях щодо реалізації функції соціальної відповідальності. Вибір пріоритетності певних напрямів і доцільність реалізації певних заходів соціального спрямування залежить від оцінювання поточного рівня соціальної

безпеки на всіх рівнях. Стратегічне планування розвитку держави, регіону, міста, територіальних громад має охоплювати і критерії соціальної безпеки.

Дослідження підходів до оцінювання соціальної безпеки показало наявність використання різних показників для оцінювання. В законодавчому полі найбільше окреслено оцінювання соціальної безпеки держави. Загалом, оцінювання соціальної безпеки спрямоване значною мірою на забезпечення відповідного рівня якості життя на основі кількісних показників і потребує формування додаткових показників щодо оцінки поведінкової складової соціально-економічних систем. Доцільним є включення наскрізних показників для якнайбільшої кількості рівнів оцінювання, що є напрямом подальших досліджень.

Налагоджений алгоритм оцінювання соціальної безпеки на різних рівнях в розрізі поточного стану і забезпечення умов покращення ситуації дозволить приймати обґрунтовані рішення щодо підвищення рівня соціальної безпеки як складової соціально-економічної безпеки, а головне розуміти щодо стану, можливостей та напрямків розроблення заходів задля забезпечення гідного життя людей.